

ZBYSZKO MELOSIK

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

PIŁKA NOŻNA, MULATYZM I TOŻSAMOŚĆ NARODOWA W BRAZYLII

ABSTRACT. Melosik Zbyszko, *Piłka nożna, mulatyzm i tożsamość narodowa w Brazylii* [Soccer, Mulattism, and Brazilian National Identity]. *Studia Edukacyjne* nr 38, 2016, Poznań 2016, pp. 253-263. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-3013-7. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2016.38.15

The article is devoted to the social functions of soccer in Brazilian society. The first section analyses the elitist and working class origin of soccer in Brazil. Next, the author attempts to describe the role of soccer in advancing social mobility of people from the working class. In the third, most important section the role of soccer in creation of the Brazilian national identity is considered. Here, the concept of a "tropical hybrid" as well as the ideology of mulattism is presented together with a detailed analysis of the Brazilian soccer style as an expression of the Afro-Brazilian, genetically determined talent.

Key words: soccer, mulattism, Brazilian soccer style, social mobility, national identity

W żadnym chyba społeczeństwie związki między piłką nożną a tożsamością narodową nie są tak widoczne jak w Brazylii. Można tutaj dostrzec pewien paradoks, bowiem sport ten był importowany z zagranicy, nie miał w społeczeństwie brazylijskim swoich rodzimych tradycji. A jednak to on właśnie stanowi jeden z najważniejszych czynników „brazylijskości”, zarówno tak, jak jest ona odbierana na świecie, jak i na poziomie świadomości samych Brazylijczyków. Integralnie przy tym piłka nożna wiąże się w Brazylii z podziałami rasowymi i klasowymi.

Nie zamierzam przedstawiać złożonych źródeł rozwoju brazylijskiej piłki nożnej pod koniec XIX wieku i w pierwszych dekadach wieku XX. Stwierdzę w tym miejscu tylko, że po uzyskaniu niepodległości w roku 1822 i pozbyciu się statusu kolonii portugalskiej, brazylijskie elity pozostawały

pod wpływem Europy, w dużej mierze Francji i jej kultury, ale także logicznie Portugalii oraz Anglii. W tym ostatnim przypadku odnosi się to między innymi do sportu¹.

Warto jednak poświęcić nieco miejsca zdecydowanie rasistowsko-klasowym aspektom genezy piłki nożnej w Brazylii. Na początku swojego istnienia miała ona tam charakter arystokratyczny. Jej przekształcenie w sport masowy i wręcz narodowy wynikało z akceptacji w zespołach osób pochodzących z nisko stojących w hierarchii klas społecznych, w szczególności czarnych i Mulatów². Co ciekawe, aż do drugiej dekady XX wieku drużyny piłkarskie były w Brazylii organizowane przy klubach wioślarskich, jako że: „zwolennicy wioślarstwa uważali, że piłka nożna nie stanowi typowo męskiego sportu, z jej gonieniem i podskakiwaniem na boisku”³. To wioślarstwo było ulubionym sportem brazylijskich klas wyższych i w tym okresie uważano je za „króla wszystkich sportów”. Było sportem ekskluzywnym, sportem dla mężczyzn, nawiązującym do elitaryzmu europejskiego⁴.

Jednakże, z czasem to klub piłkarski z Rio de Janeiro – Fluminense stał się miejscem ekspresji pozycji miejscowych elit, a na stadionie zjawiali się elegancko ubrani mężczyźni i kobiety z najwspanialszych rodzin. Na początku swojego istnienia drużyna Fluminense składała się z graczy wywodzących się z rodzin biznesmenów, a także zajmujących wysokie stanowiska menedżerów w firmach i domach towarowych, jak również rentierów – synów bogatych rodziców. Z czasem w drużynach pojawili się studenci, głównie z takich kierunków, jak prawo, medycyna, czy inżynieria (z uwagi na upadek klasy wielkich właścicieli ziemskich studiowanie tych kierunków było postrzegane jako „forma rekonwersji” tych rodzin, jak również z drugiej strony jako forma „reprodukcji nowo wykształconych miejskich elit”⁵). Piłka nożna stanowiła także w tamtym okresie formę „sublimacji” rywalizacji społeczno-ekonomicznej i politycznej dwóch miast: Rio de Janeiro i São Paulo. Z kolei w Bangu, leżącym na obrzeżach Rio, pojawił się nowy typ drużyny piłkarskiej, utworzonej w miejscowej fabryce włókienniczej przez pracujących tam angielskich inżynierów i mechaników. Zaczęli w niej grać czarni i Mulaci pracujący właśnie w tej fabryce. Drużyna piłkarska postrze-

¹ B.B. Buargue de Holanda, *The fan as actor: the popularization of soccer and Brazil's sports audience*, Soccer and Society, 2014, 1, s. 10.

² J.S. Leite Lopes, *Class Ethnicity and Color in Making of Brazilian Football*, Daedalus, 2000, 129, 2, s. 241.

³ Tamże, s. 242.

⁴ R. Kittleston, *The Country of Football. Soccer and the Making of Modern Brazil*, Berkeley 2014, s. 20.

⁵ J.S. Leite Lopes, *Class Ethnicity and Color*, s. 243.

gana była jako forma identyfikacji z miejscem pracy i firmą⁶. Tendencja ta zaczęła narastać i przy kolejnych firmach zaczęły powstawać kluby piłkarskie. Liczba grających w nich osób z niższych klas społecznych była coraz większa (były to również, podobnie jak wyżej wspomniane kluby piłkarskie elit, zespoły amatorskie, chociaż gracze otrzymywali pewne przywileje, jak np. zwolnienia z pracy na treningi). Jednakże, zawodnicy innego klubu Vasco da Gama – klubu imigrantów portugalskich pochodzili z kolei w dużej mierze z ubogich rodzin z przedmieść, białych, Mulatów i czarnych, którzy już nie zajmowali się niczym innym jak piłką nożną (zwiększało to konkurencyjność klubu)⁷.

W ten sposób w latach dwudziestych XX wieku nastąpił ogromny wzrost popularności piłki nożnej – dwutorowo. Z jednej strony – poprzez elitarne arystokratyczne kluby, z drugiej – przez kluby proletariackie. Te pierwsze były klasowo monogamiczne. Z kolei drugie („portugalskie”) były wieloklasowe i wielorasowe. Vasco da Gama wygrało brazylijskie rozgrywki ligowe w 1923 roku. W następstwie tego faktu, nawiązujące do brytyjskich elitarnych tradycji kluby stworzyły nową ligę piłkarską i nie dopuściły do niej Vasco da Gama (w latach 1924-1925) pod pretekstem nieposiadania przez ten klub własnego stadionu oraz złamania zasad amatorstwa (gracze tej drużyny nie pracowali w fabryce, lecz zajmowali się wyłącznie piłką nożną, uzyskując przy tym od klubu pewne świadczenia socjalne). W nowej lidze, w celu zachowania supremacji białej elity i zmonopolizowania przez nią dostępu do tego sportu, utworzono komisję, która badała, czy piłkarze są amatorami. W praktyce próbowano stwierdzić, czy pozostają na utrzymaniu klubu czy posiadają własne środki do życia (należąc do wyższych klas społecznych)⁸. Powstał więc pewien paradoks: za amatora uważano tego, który był bogaty i mógł poświęcić się piłce bez obawy o środki na swoje utrzymanie. Kolejnym elementem weryfikacji było sprawdzanie przed każdym meczem, czy piłkarze potrafią czytać i pisać. Gracze musieli w związku z tym wypełnić specjalny kilkupunktowy formularz, odnoszący się do ich danych osobowych. Celem było zablokowanie udziału w meczu osób nie posiadających żadnego wykształcenia. W rezultacie, na przykład klub Vasco da Gama organizował dla swoich pochodzących z najniższych klas społecznych graczy specjalne kursy w zakresie alfabetyzacji oraz indywidualne nauczanie. Dzięki temu potrafili oni wypełnić formularz, choć z „wielkimi trudnościami”. Najbardziej spektakularnym przykładem rasowych uprzedzeń panujących wówczas w brazylijskiej piłce nożnej było wy-

⁶ Tamże, s. 243-245.

⁷ Tamże, s. 247.

⁸ Tamże, s. 248-249.

bielanie skóry – za pomocą ryżowego pudru – przez kolorowych graczy, którzy z uwagi na swoje nadzwyczajne umiejętności byli (ostatecznie) przyjmowani do klubów o korzeniach arystokratycznych, takich jak Fluminense⁹.

W następnych dekadach wszystkie brazylijskie kluby zaczęły rezygnować z zasady amatorstwa oraz monopolizacji drużyny przez graczy jednej rasy i klasy społecznej. W konsekwencji, kariera piłkarska stała się w Brazylii jednym z najbardziej spektakularnych kanałów ruchliwości społecznej „w górę” – awansu społecznego (w tym dostępu do popularności i wysokiego poziomu życia osób pochodzących z najniższych warstw społecznych). Jednakże warunek był (i jest) jeden – posiadanie nadzwyczajnego talentu piłkarskiego. Jak uważa E.P. Archetti, to dzięki piłce młodzi Brazylijczycy mogą uciec przeznaczeniu związanym z pochodzeniem klasowym i rasowym oraz samodzielnie konstruować swoje biografie¹⁰. Ponadto, w Brazylii świadomie marketinguje się piłkę nożną jako remedium na ubóstwo; podaje się przykłady osób, które nie tylko wyrwały się z ubogich rodzin, ale także stały się światowymi gwiazdami. W wykorzystujących piłkę nożną reklamach produktów wielkich korporacji następuje więc, jak krytycznie pisze J.S. Leite Lopes, estetyzacja ubóstwa poprzez inkorporację go w karierę piłkarską (a przecież to właśnie korporacje przyczyniają się do wzrostu bezrobocia)¹¹. W konsekwencji trudno zaprzeczyć opinii, jaką sformułował R. DaMatta, pisząc: „Piłka nożna stanowi opium dla społeczeństwa brazylijskiego (...) Stanowi sposób odwracania uwagi od bardziej podstawowych problemów”¹².

Najważniejszy kontekst dla zrozumienia społeczno-kulturowej roli piłki nożnej w Brazylii tkwi jednak w jej niezwykle istotnej roli w konstruowaniu tożsamości narodowej. W bardzo interesujący sposób ujmuje to R. Follet:

każde państwo, w którym uprawia się piłkę nożną posiada oczywiście swoją trwałą pamięć, niezależnie od tego, czy dotyczy ona rywalizacji klubowej, narodowego triumfu (lub porażki) lub przypadków epizodycznych (przebłysków niebywałego kunsztu, momentów rozpaczy), jednakże w przypadku Brazylii dyscyplina ta stała się centralnym komponentem dyskursu publicznego, uniwersalną ikoną narodowej

⁹ Tamże, s. 250-251.

¹⁰ E.P. Archetti, *The Meaning of Sport in Anthropology: A View From Latin America*, European Review of Latin American and Caribbean Studies, December 1998, 65, s. 95.

¹¹ J.S. Leite Lopes, *Class Ethnicity and Color*, s. 240.

¹² J. Tobin, *Soccer Conspiracies: Maradona, the CIA and Popular Critique*, [w:] *Sport in Latin America and Caribbean*, red. J.L. Arbena, D.G. LaFrance, Wilmington 2002, s. 67.

odróżnialności¹³. Piłka nożna stała się wspólnym kulturowym leksykonem, w którym mecze zespołu ucieleśniały jaźń narodową, a zespół z kolei ucieleśniał „lud”¹⁴.

Przy tym, przez cały niemal XX wiek polityczni liderzy postrzegali piłkę nożną jako czynnik integracji i podporządkowania różnic etnicznych, rasowych i klasowych idei narodowej jedności¹⁵. W retoryce odnoszącej się do tego dyskursu pojawiała się przy tym metafora Brazylii jako „tropikalnej hybrydy” – połączenie europejskiej technologii z afrykańskimi i południowoamerykańskimi tubylczymi „siłami psychicznymi”¹⁶. Zwycięstwo w mistrzostwach świata, szczególnie z rywalami europejskimi, symbolizowało w Brazylii – jako remedium na jej narodowe kompleksy – włączenie w nowoczesną cywilizację. To bowiem Europa stanowi dla Brazylii standard czy układ odniesienia rozwoju cywilizacyjnego¹⁷. Pojawiła się idea „tropikalnego modernizmu”, u której podstaw leżała idea „uczynienia Brazylii tak nowoczesnej jak Europa, lecz na swój własny sposób”, uwzględniający jej wielokulturowość¹⁸.

Upowszechniano przy tym przekonanie, że talent do piłki nożnej Brazylijczycy otrzymują genetycznie¹⁹. „W ten sposób piłka nożna unifikuje Brazylijczyków w kognitywnym celebrowaniu grupowej jaźni i tożsamości, służąc jako publiczne lustro narodowej świadomości”²⁰.

W konsekwencji jednak, w obliczu dominującej roli piłki nożnej w konstruowaniu brazylijskiego poczucia tożsamości narodowej, ale i także poczucia własnej wartości narodowej sukcesy i porażki reprezentacji Brazylii na arenie międzynarodowej były (i są) absolutyzowane. Kulminacyjnym przykładem związku sukcesów w piłce nożnej z poczuciem wartości narodowej Brazylijczyków były mistrzostwa świata w roku 1950, kiedy to w finale na wspaniałym stadionie Maracanã w Rio de Janeiro (symbolu brazylijskiego postępu), w obecności 200 tysięcy widzów reprezentacja gospodarzy przegrała z drużyną Urugwaju. Po porażce nie pojawiła się żadna radość z wicemistrzostwa świata (które satysfakcjonowałyby zdecydowaną więk-

¹³ R. Follet, *The Spirit of Brazil. Football and the Politics of Afro-Brazilian Cultural Identity*, [w:] *Recharting the Black Atlantic. Modern Cultures, Local Communities, Global Connections*, red. A. Oboe, A. Scacchi, New York 2008, s. 81.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 77.

¹⁶ R.M. Levine, *Sport and Society: The Case of Brazilian Futebol*, *Luso-Brazilian Review*, 1980, 17, 2, s. 240.

¹⁷ R. Kittleston, *The Country of Football*, s. 14.

¹⁸ Tamże, s. 15.

¹⁹ J. Lever, J.C. Sebe Bom Meihy, *Two Essays in Sport*, [w:] *The Brazil Reader: History, Culture, Politics*, red. R.M. Levine, J.J. Crocitti, London 2004, s. 503.

²⁰ R. Follet, *The Spirit of Brazil. Football and the Politics of Afro-Brazilian*, s. 80-81.

szość drużyn). Brazylię opanowała rozpacz, cierpienie, frustracja i wręcz poczucie bycia zdradzonym²¹. Jak ujmuje to patetycznie C.F. Rosa:

porażka zespołu brazylijskiego na swoim terenie, na stadionie Maracanã, współczesnym koloseum, wciągnęła cały kraj w przypominającą kolonialną przeszłość, wypełnioną czarną dziurę pesymizmu²².

Porażka ta w jednym momencie uciszyła „nacionalistyczną euforię”; stała się „prawdziwą traumą”. Przez całe lata mówiono o „tragedii 1950 roku”, która podważyła prestiż narodu brazylijskiego²³ (podobnie postrzegać można porażkę na własnym terenie w półfinale mistrzostw świata w roku 2014 z Niemcami).

Przegrana z Urugwajem była postrzegana jako porażka całego społeczeństwa; wpisywała się w istniejące w jego masowej świadomości przekonanie o istnieniu – działających wobec Brazylii – pozostających poza kontrolą pesymistycznych „sił przeznaczenia”. Potwierdzało poczucie niższości Brazylijczyków, związane z faktem, iż stanowią oni „mieszanicę ras”. Apełowano tutaj, aby odwołać się do tezy, jaką sformułował R. DaMatta, do „starego i pesymistycznego modelu kulturowego wyrażonego w dramacie społeczeństwa, w którym społeczeństwo postrzega siebie samego jako <rasowo nieczyste>”²⁴. W ten sposób – w pewnym historycznym paradoksie – przywoływano rasistowskie ideologie.

Porażka – z uwagi na błędy w defensywie popełnione przez czarnych graczy – „wielokolorowej” drużyny brazylijskiej w mistrzostwach świata w roku 1950 przywołała więc dawne stereotypy rasowe. W celu jej wyjaśnienia wykorzystywano wręcz założenia społecznego darwinizmu. I tak, twierdzono, że w związku z tym, że Mulaci i czarni są „mniej cywilizowani” niż biali i tym samym emocjonalnie niestabilni, to w konsekwencji mają oni trudności z podejmowaniem decyzji na boisku, szczególnie w kluczowych momentach gry²⁵. Oskarżano czarną defensywę za niedojrzałość i brak męskości, co miało wynikać z pochodzenia jej członków z ludu i posiadaną

²¹ J.A. Page, *Soccer Madness: Futebol in Brazil*, [w:] *Sport in Latin America and Caribbean*, red. J.L. Arben, D.G. LaFrance, Wilmington 2002, s. 34.

²² C.F. Rosa, J. Bonita, *A Study of Brazilian Soccer as a Modern Spectacle of Race*, 2010, artykuł wyłącznie w wersji elektronicznej, eScholarship, University of California, [data publikacji: 4.01.2010], adres internetowy: <http://escholarship.org/uc/item/4zp5s4nm>, s. 5.

²³ R. Kittleston, *The Country of Football*, s. 13.

²⁴ R. DaMatta, *Sport in Society. An Essay on Brazilian Football*, *Vibrant – Virtual Brazilian Anthropology*, 2009, 6, 2, s. 111, adres internetowy: http://www.vibrant.org.br/downloads/v6n2_damatta.pdf

²⁵ J.S. Leite Lopes, *Class Ethnicity and Color*, s. 259-260.

przez nich „mieszankę ras”²⁶. Szczególnie obwiniano trzech Afrobrazylijczyków za strzeloną przez Urugwajczyków drugą bramkę (obrońców Bigodę, Juvenala i bramkarza Barbozę). Ten ostatni jeszcze w 2000 roku stwierdził, iż w jego kraju najwyższa kara więzienia wynosi trzydzieści lat, zaś jego kara – jego zdaniem całkowicie niezawiniona – za ową bramkę wyniosła pięćdziesiąt lat²⁷. Również i porażka podczas mistrzostw świata w Szwajcarii w roku 1954 wyjaśniania była „domniemaną emocjonalną niestabilnością wynikającą z (...) krzyżowania się ras”²⁸.

Ponadto, zwycięstwa narodowej drużyny piłkarskiej w kolejnych mistrzostwach świata (w roku 1958, 1962 i 1970) postrzegane były jako zwycięstwo z przeznaczeniem. Zmieniło się też natychmiast postrzeganie czarnej rasy – nabrała pozytywnej wartości, tym bardziej że czarnoskóry Pele został okrzyknięty „królem futbolu”²⁹. Jednocześnie, jak pisze R. DaMatta:

wyglądało, jak gdyby cały świat został stotalizowany (lub objęty) przez futbol, tak że osiągnięcia piłkarzy stały się wskaźnikiem wszystkiego innego. Mistrzostwa świata nie były płaszczyzną współzawodniczenia zespołów, ale całych społeczeństw, których esencja była mierzona przez poziom ich futbolu³⁰.

Podczas niebywałych radości uwidocznionych na ulicach kibice skandowali okrzyki odnośnie niższości innych społeczeństw, które zostały pokonane przez Brazylię w mistrzostwach (np. włoskiego). Zwycięstwo to postrzegane było jako forma „rewanżu” nad losem³¹. Nastąpił powrót do apologetyki mulatyzmu. W logice takiego podejścia uważano, że biali piłkarze narodowych drużyn brazylijskich, które zdobyły mistrzostwo świata w roku 1958, 1962, 1970 wpisywali się w ideę mulatyzmu³². Ich białość podporządkowana była różnym odcieniom brązu.

Można w tym miejscu zadać pytanie: co to za społeczeństwo, w którym zwycięskie lub przegrane mecze drużyny narodowej mają tak duże znaczenie dla poczucia tożsamości narodowej i poczucia własnej wartości? Taki fenomen nie świadczy, moim zdaniem, bynajmniej o naiwności czy dziecinności Brazylijczyków. Oto bowiem, jak pisano, właśnie piłka nożna, podobnie jak i samba czy karnawał, stanowiły jeden z popularnych fundamentów konstruowania tożsamości narodowej na przestrzeni XX wieku. Porażka

²⁶ R. Kittleson, *The Country of Football*, s. 14.

²⁷ Tamże, s. 13.

²⁸ J.S. Leite Lopes, *Class Ethnicity and Color*, s. 260.

²⁹ R. DaMatta, *Sport in Society*, s. 112.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 113.

³² R. Kittleson, *The Country of Football*, s. 7.

uderza więc w „rdzeń tożsamości”. W konsekwencji nic dziwnego, że w Brazylii sukces narodowego zespołu pogłębia narodowy patriotyzm i „etno-rasową dumę w odniesieniu do brazylijskiego poczucia męskości”. Z kolei porażka wywołuje uczucie „genetycznej i rasowej podległości Brazylijczyków w stosunku do Europejczyków”³³.

Trzeba przy tym dodać, że w przeszłości Mulaci uznawani byli (i to w stopniu dopowiadającym odcieniowi skóry od jasnobrązowej do całkowicie czarnej) jako krnąbrni, gadatliwi, o nazbyt bujnej wyobraźni, zorientowani na uciechy i pozbawieni wytrwałości. Uważano, że są częścią „prymitywnego świata”³⁴. Wraz z rosnącym prymatem tendencji centralistycznych i nacjonalistycznych, w państwie brazylijskim nastąpiła zasadnicza zmiana w postrzeganiu Mulatów. Stali się pierwowzorami konstrukcji „narodu Brazylijskiego”. Wyszli z cienia, a szczególnymi formami manifestacji tego zjawiska stały się: piłka nożna, samba i karnawał. Afrobrazylijczycy zaczęli być postrzegani w sposób pozytywny³⁵. Według sposobu myślenia, który prezentował najbardziej znany propagator takiego podejścia R.G. Freyre:

mulatyzm reprezentował rzeczywisty psychologiczny charakter narodu brazylijskiego – bycie Brazylijczykiem oznaczało bycie mulatem. Mulat reprezentował autentyczną Brazylijskość³⁶.

W tym kontekście nadzwyczajne zdolności piłkarskie czarnych postrzegane były przez niego (i innych zwolenników prymatu mulatyzmu) jako „dar krwi”, „wskaźnik rasy”³⁷. Dzięki temu, zdaniem G. Freyre’a, brazylijski futbol „przekraczał wszystko, co jest ujednoczone, geometryczne i wystandardyzowane”. W tym kontekście G. Freyre odwoływał się do instynktu Mulatów i tego, co naturalne³⁸. A w przeciwieństwie do europejskiej piłki nożnej, która ma, zdaniem południowoamerykańskich krytyków, charakter siłowy i „autorytarny”, brazylijska jest zorientowana na improwizację³⁹. „Dla zdyscyplinowanego, atletycznego, lecz nudnego gracza nie ma miejsca w brazylijskim futbolu”, jednostka musi „posiadać zdolność do wykorzystania ciała w celu wywoływania zamieszania [wśród drużyny prze-

³³ R. Follet, *The Spirit of Brazil. Football and the Politics of Afro-Brazilian*, s. 74.

³⁴ T.F. Maranhão, J. Knijnik, *Futebol Mulato: Racial Constructs in Brazilian Football*, *Cosmopolitan Civil Societies Journal*, 2011, 3, 2, s. 58, adres internetowy: <http://utscholarship.lib.uts.edu.au/epress/journals/index.php/mcs>

³⁵ Tamże, s. 59.

³⁶ Tamże.

³⁷ T.F. Maranhão, J. Knijnik, *Futebol Mulato*, s. 61.

³⁸ Tamże, s. 63-64.

³⁹ R. DaMatta, *Sport in Society*, s. 107.

ciwnej] i fascynacji wśród publiczności"⁴⁰. Można stwierdzić za E.P. Archettim, że

europeskie identyfikowanie brazylijskiego stylu gry w połączeniu z sambą (...) nie stanowi więc arbitralnej konstrukcji; jest zakorzenione w samo-wyobrażaniu się Brazylijczyków i ich tożsamości. Ta identyfikacja ustanawia ważne różnice kulturowe, bowiem istnienie i rozwój europejskich stylów piłkarskich nie jest związane z muzyką i tańcem⁴¹.

Przy tym, w przypadku brazylijskiej piłki nożnej można przywołać typowe dla tego kraju poglądy odnoszące się do tańca. Otóż, uważano, że talent do tańca objawia się u osób pochodzenia afrykańskiego w sposób naturalny. Posiadają oni nadzwyczajne zdolności w dziedzinie ekspresji rytmu i ruchów ciała, dlatego nie muszą, jak osoby pochodzenia europejskiego, „rygorystycznie trenować”. To samo można odnieść do piłkarzy tegoż pochodzenia⁴².

Należy dodać, że po raz pierwszy publiczność i krytycy zdefiniowali „autentyczny afro-brazylijski styl futbolu”, z jego niezwykłą „kulturową estetyką” podczas mistrzostw świata w roku 1938. Estetyka ta miała odzwierciedlać „ducha Brazylii”. Symbolem tego stylu był Leonidas, którego „magiczny artyzm wytwarzał panikę u przeciwnej drużyny”, a jego istotą była permanentna dezorientacja jej zawodników poprzez balansowanie ciałem i znakomite panowanie nad piłką⁴³. Można tutaj jeszcze raz przywołać poglądy G. Freyre’a, który wprowadził do analizy stylu gry Brazylijczyków, odwołując się do mitologii greckiej, antynomię. Oto, jego zdaniem, w przeciwieństwie do apolińskiego stylu europejskiego, którego istotą jest porządek, rozum, samokontrola i perfekcja, dionizyjskie podejście brazylijskie opiera się na znoszeniu granic, celebrowaniu natury, muzyki, tańca i pasji oraz „nieracjonalne niespodzianki”⁴⁴. Przy tym, mistrzostwo Leonidasa miało uosabiać „prawdziwą i odróżnialną esencję Brazylii, postkolonialnego narodu, który nie imitował już Europy, lecz tworzył swój autentyczny i unikatowy narodowy styl”⁴⁵.

G. Freyre pisał, iż brazylijska piłka nożna stanowi „dionizyjski taniec”, pozwalający na „improvizację, różnorodność i indywidualną spontaniczność”. Uważał, że

⁴⁰ E.P. Archetti, *The Meaning of Sport in Anthropology*, s. 95.

⁴¹ Tamże.

⁴² Por. D. Fischer-Hornung, *Transbodied/Transcultured. Moving Spirit in Katherine Dunham's and Maya*, [w:] *Recharting the Black Atlantic*, s. 202.

⁴³ R. Follet, *The Spirit of Brazil*, s. 71-72.

⁴⁴ Tamże, s. 72.

⁴⁵ Tamże.

o ile europejski futbol stanowi apolińską ekspresję metody naukowej (...) w której akcje jednostek są zmechanizowane i podporządkowane całości, to brazylijski jest pewnym rodzajem tańca, w którym występuje orientacja na jednostkę i jej indywidualność⁴⁶.

Brazylijczycy przekraczają, według niego, „wewnętrzne i zewnętrzne uporządkowania”; wszystko to jest „ujednolicone, geometryczne i standaryzowane”⁴⁷. Według tego teoretyka, futbol dionizyjcki jest indywidualistyczny, emocjonalny i impulsywny, a apoliński – formalny, stłumiony i racjonalny⁴⁸. Dla G. Freyre’a:

prawdziwa brazylijskość związana była z mulatyzmem – brazylijski futbol zdystansował się w stosunku do uporządkowanego i oryginalnego futbolu brytyjskiego, stając się tańcem pełnym irracjonalnych niespodzianek i dionizyjskich wariacji⁴⁹.

Mozna przy tym umieścić brazylijski styl w kontekście relacji władzy między postkolonialną Ameryką Południową a Europą. Dominacja Europy opierała się na „piramidzie racjonalnego autorytetu”, na „futbolu siłowym”. Leonidas dokonał tutaj specyficznej inwersji relacji władzy poprzez niekonwencjonalne strzały, nieprawdopodobne dryblingi i zwody ciała⁵⁰. W konsekwencji, piłka nożna stała się symbolem brazylijskiej tożsamości narodowej i wraz z karnawalem jednym z głównych motywów przewodnich „zmultiplikowanej dramatyzacji społeczeństwa, dostarczając przy tym języka, poprzez który Brazylijczycy postrzegali i tworzyli samych siebie”. Brazylijski styl stanowił źródło odróżnialności i konstruowania narodowej tożsamości⁵¹. Co jest więc bardzo ciekawe (i dotyczy też roli baseballu na Kubie), w przypadku Brazylii ten importowany sport, jakim jest piłka nożna stał się – powtórzę raz jeszcze – integralną częścią pojmowania „narodowości”⁵².

Brazylijska piłka nożna stanowi chyba najbardziej spektakularny na świecie przykład włączenia sportu w konstruowanie tożsamości narodowej. Jest jednocześnie bardzo ważną częścią zarówno popularnej, jak i „oficjalnej” ideologii panującej w tym zakresie. W żadnym innym społeczeństwie, łącznie z angielskim, nie odgrywa tak istotnej roli – jako podstawowy układ odniesienia dla tożsamości zarówno poszczególnych jednostek, jak i całości układu społecznego.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Por. T.F. Maranhão, *Apollonians and Dionysians: The Role of Football in Gilberto Freyre's Vision of Brazilian People, Soccer and Society*, 2007, 8, 4, s. 515.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 516.

⁵⁰ R. Follet, *The Spirit of Brazil*, s. 73.

⁵¹ Tamże.

⁵² E.P. Archetti, *The Meaning of Sport in Anthropology*, s. 96.

BIBLIOGRAFIA

- Archetti E.P., *The Meaning of Sport in Anthropology: A View From Latin America*, European Review of Latin American and Caribbean Studies, December 1998, 65.
- Buargue de Holanda B.B., *The fan as actor: the popularization of soccer and Brazil's sports audience*, Soccer and Society, 2014, 1.
- DaMatta R., *Sport in Society. An Essay on Brazilian Football*, Vibrant – Virtual Brazilian Anthropology, 2009, 6, 2, s. 111, adres internetowy: http://www.vibrant.org.br/downloads/v6n2_damatta.pdf
- Fischer-Hornung D., *Transbodied/Transcultured. Moving Spirit in Katherine Dunham's and Maya*, [w:] *Recharting the Black Atlantic. Modern Cultures, Local Communities, Global Connections*, red. A. Oboe, A. Scacchi, New York 2008.
- Follet R., *The Spirit of Brazil. Football and the Politics of Afro-Brazilian Cultural Identity*, [w:] *Recharting the Black Atlantic. Modern Cultures, Local Communities, Global Connections*, red. A. Oboe, A. Scacchi, New York 2008.
- Kittleson R., *The Country of Football. Soccer and the Making of Modern Brazil*, Berkeley 2014.
- Leite Lopes J.S., *Class Ethnicity and Color in Making of Brazilian Football*, Daedalus, 2000, 129, 2.
- Lever J., Sebe Bom Meihy J.C., *Two Essays in Sport*, [w:] *The Brazil Reader: History, Culture, Politics*, red. R.M. Levine, J.J. Crocitti, London 2004.
- Levine R.M., *Sport and Society: The Case of Brazilian Futebol*, Luso-Brazilian Review, 1980, 17, 2.
- Maranhão T.F., *Apollonians and Dionysians: The Role of Football in Gilberto Freyre's Vision of Brazilian People*, Soccer and Society, 2007, 8, 4.
- Maranhão T.F., Knijnik J., *Futebol Mulato: Racial Constructs in Brazilian Football*, Cosmopolitan Civil Societies Journal, 2011, 3, 2, s. 58, adres internetowy: <http://utseschoolarship.lib.uts.edu.au/epress/journals/index.php/mcs>
- Page J.A., *Soccer Madness: Futebol in Brazil*, [w:] *Sport in Latin America and Caribbean*, red. J.L. Arbena, D.G. LaFrance, Wilmington 2002.
- Rosa C.F., Bonita J., *A Study of Brazilian Soccer as a Modern Spectacle of Race*, 2010, artykuł wyłącznie w wersji elektronicznej, eScholarship, University of California, [data publikacji: 4.01.2010], adres internetowy: <http://escholarship.org/uc/item/4zp5s4nm>
- Tobin J., *Soccer Conspiracies: Maradona, the CIA and Popular Critique*, [w:] *Sport in Latin America and Caribbean*, red. J.L. Arbena, D.G. LaFrance, Wilmington 2002.